

kirja~arvioita

Kymmenen aloitusta merkkien maailmasta ja sen merkillisestä mestarista

LOTMAN, Juri. Merkkien maailma: kirjoitelmia semiotiikasta. Suom. Erkki Peuranen, Paula Nieminen ja Jukka Malinen. Helsinki: SN-kirjat/Painokaari Oy 1989. 298 s.

Modernismille, semiotiikalle tai postmodernille on tuttua teosarviointienkin vakavaan tyylilajiin kuuluvien kirjoitusten laadinta ikään kuin useita kertoja, limittäin ja lomittain. Tuloksena on samalla kokoelma aloituksia, jotka lopetuksineen toivottavasti yhdessä soivat polyfoniana.

Toinen aloitus. Semiotiikan harjoittajaksi leimautunut joutuu omaksumaan tiettyjä tyypillisiä rooleja. Hänen on taas kerran kerrottava, mitä semiotiikka oikeastaan on. Hänen on puolustauduttava semiotikkaa kohtaan suunnattuja hyökkäyksiä vastaan. Hänen on esiinnyttävä paikalle hallittuna "kummajaisena" tai "erään näkökulumista" edustajana. Joskus yleisö suhtautuu häneen kultin edustajana, pystyvä yleisö "ymmärtämään" hänen sanomansa suhteuttamalla sen intellektuaaliseen tai johonkin muuhun kontekstiin tai ei. Hän saattaa myös joutua lukemaan joukolle muita vihkiytyneitä liturgiaa, jossa oleellista ei ole sisältö vaan – Roman Jakobsonin "autokommunikaatiomallin" tapaan – se että se yleensä luetaan. Lopulta häneltä vaaditaan metodeita ja tekniikoita käydä sitkeiden tutkimuskohteiden kimppuun. Kaikkea tätä odotetaan Lotmaniltakin – samoin kuin jokaiselta joka jotakin Lotmanista lausuu.

Kolmas aloitus. Semiotiikkoja on monia, miltei yhtä useita kuin varteenotettavia semiootikkoja. On amerikkalaista yleisfilosofia Peircea Hegeliä muistuttavine triadisine semiootikkoineen, on sveitsinraskalaista Saussurea binaarisine semiootikkoineen, on slaavilaisia formalisteja, on Cassirer ja lukuisat muut saksalaiset. Myöhemmältä ajalta ovat Peircea muokannut jaottelun syntaksi-semantiikka-pragmatiikka isä Morris ja Morri-

sia edelleen positivistisoinut Carnap sekä Saussurea muokanneet Claude Lévi-Strauss ja hänen ystävänsä A.J. Greimas. Joukosta löytyy myös kaikkien muiden välillä tasapainotteleva Umberto Eco. Ja joukkoon kuuluu Juri Lotman ja Tarton "semioottinen koulukunta", joka on myös ollut vaikutteille avoin. Lotmanin semiotiikka on kirjallisuuden, kulttuurin ja kirjallisen kulttuurin semiotiikkaa, ja lisäksi venäläisen taustansa ja perustansa vuoksi myös venäläisen läntis-itäisen kulttuurin ja kirjallisuuden semiotiikkaa.

Neljäs aloitus. Juri Lotman on semiotiikan tunnetuimpia nimiä ja suorastaan kulttihenkilö asiaan vihkiytyneissä piireissä. Varsinkin rikkiviisaaseen kirjallisuudentutkimukseen ovat raikkaat lotmanilaiset tuulet olleet tervetulleita jo hyvän aikaa. Lotmanin salaperäinen viehätys perustui alunperin myös siihen, että vaikka hän vältti puisevan oppikirjamarxismia, hän työskenteli sentään emigroitumatta maassa, joka on eri aikoina jättänyt tyystin kylmäksi ja kovaksi harvan älymystöläisen sydäntä – ja päätä. Samalla kun Lotmanin syvällistä oppineisuutta ei voi kiistää, hän on kiehtovasti erilainen. Hänessä on gurun mystisyyttä, kykyä puhua vertauksilla ja karismaa: semioottisia armolahjoja.

Viides aloitus. Juri Ivanovitš Lotman syntyi venäjänjuutalaiseen perheeseen Neuvostoliiton vasta ollessa kehkeytyvässä. Kun hän otti osaa rintamajoukoissa toiseen maailmansotaan, sillä oli hänen syntyperänsä vuoksi aivan erityinen merkitys. Neuvostosemiotikkaa ei virallisesti ole ollut olemassa. Lotmanin poliittisestakin taidosta kertoo, että tästä huolimatta hän kykeni polkaisemaan hyvin vähästä Tarton yliopistossa kokonaisen yleismaailmallisesti noteeratun semioottisen koulukunnan. Lotman on paradoksaalinen muillakin tavoin. Hänen vieraillessaan Suomessa jokin vuosi sitten eräs tšekäläinen poltti varokkeensa kuultuaan, ettei Lotman yli kolmenakymmenenä Tarton vuotenaan ollut oppinut puhumaan viron kieltä. Kyllä hän viroakin varmasti lukee, joskin osuttuani saman Lotmanin vierailun aikana yhteiseen iltaseuraan huomasin, että venäjän jälkeen hänen vahvin puhuttu kielensä oli ehdottomasti saksa. Pie-nikokoisen, tuuheatukaisen ja -viiksisen, harmaantuneen Lotmanin karsima oli kuitenkin kiistaton.

Kuudes aloitus. *Merkkien maailman* kirjoituksissaan vuosilta 1973-1985 Lotman vilauttaa esiin sellaisia keskeisiä semioottisia teemoja kuin "leikki", "Jumala" sekä eräiden merkkien "ikonisuus" ja eräiden muiden merkkien "konventionaalinen", ikään kuin sopimuksenvarainen luonne. *Merkkien maailma* piirtää Lotmanista kuvan myös filmihulluna eikä vain lähtökohtaisen tutkimusaiheensa, 1700-1800-lukujen venäläisen kirjallisuuden, tuntijana. Ottaapa Lotman hyväksyen kantaa myös

retoriikan ajankohtaiseen nousuun tutkimuksessa ja laatii ansiokkaan valtio-opillisen tapauserrittelyn dekabristien poliittis-kulttuurisesta liikkeestä 1800-luvun alun Venäjällä.

Seitsemäs aloitus. Elokuva ja teatteria koskevien tekstien suuri osuus *Merkkien maailmasta* tekee teoksesta viestinnän ja viestinnän tutkimuksen kannalta erityisen kiintoisan. Se, antaako Lotman tässä kohdin mitään perin juurin uutta ja ennen tuntematonta on hieman toinen kysymys. Hän käy läpi, huolellisesti viitaten muihin samaa aihepiiriä tarkastelleisiin, lukuisia kysymyksiä todellisuutta koskevan illuusion syntymisestä elokuvassa aina elokuvanäyttelemisen ongelmiin päätyen näkemykseen, että elokuva on synteettistä taidetta. Joka tapauksessa Lotmanin ensyklopedistinen tietämys myös modernin länsimaisen elokuvan alalta takaa hänen esityksensä elävyyden. Ellei Lotman anna semiootikolle varsinaisesti uutta, kaksi elokuvaa käsittelevää tekstiä ovat ainakin ei-semiootikoille tervetulleita johdatuksia semiootittiseen ajattelutapaan. Näyttämöä koskevaan tekstiin sisältyy *Merkkien maailman* semiootiseksi motoksi sopiva ajatus: "Mutta jos ei ole leikkiä, niin mitä silloin jää?" Ajatus on peräisin Leo Tolstoin teoksesta *Lapsuuteni*: eräs lapsista ei suostunut maassa istuen leikkimään soutamista tai ampumaan kepillä lintuja. Tolstoi oli semiootikko, ilon pilannut vakavikkolapsi ei ollut. Älkäämme unohtako leikkiä – se on vakavasti tulosla tärkeäksi ihmistieteiden tutkimusaiheeksi sielläkin missä se ei vielä tätä ole.

Kahdeksas aloitus. Pääosa *Merkkien maailmasta* muilta kuin elokuvaa ja teatteria koskevilta osin koskee taiteen ja "todellisuuden" suhdetta, jota eivät toki elokuvaa ja näyttämötaidettakaan koskevan tekstit unohta. Taiteen ja todellisuuden suhde saakin Lotmanin muokkaamana ilmeisen semiootittisen asun. Lotman ei ole mikään naiivi empiirinen realisti, jolle kokemusperäisyys on pitävä todiste maailman todellisesta olemassaolosta. Elettyä ja kerrottua elämä limittyvät sen sijaan toisiinsa aukottomasti. Dekabristeille ja ilmeisesti monille muillekin vallankumouksellisille on ollut oleellista elää ikäänkuin vallankumouksellisuuden arvolle sopivassa laatu-kuvassa tai muuten soveltuvien esteettisten, "esteettisten" tai moraalisten standardien mukaan. Löytyyhän Suomenkin historiasta sekä punaisia, sinimustia että SED:n sinisiä paitoja ja lukemattomia paitojen "toiseen iboon" liittyviä käyttäytymismalleja. Tässä Lotman antaa ilmeisiä avaimia pureutumiseksi myös paljon parjattuun nykyiseen viestinnälliseen poliittiseen kulttuuriin ja muunkin kulttuurin viestinnällisyyteen. Parempi kuin parjata on ottaa viestinnällisyys viestinnällisyytenä, antaa Lotman ymmärtää. Lotman on myös erittäin kiinnos-

tunut Jumalasta, pyhimyksistä ja uskonnosta. Koska Lotman on semiootikko, Jumalan olemassaolo ei ole hänelle ongelma: tietenkin Jumala on semiootittisesti olemassa, sekä ikonisin että konventionaalisin merkein. Tällä on sanomansa uskontotieteilijöille: jos Jumala ja uskonto ovat uudelleen tulossa, tulo tapahtuu semiootittisesti, kaupallis-semiootittisiakaan muotoja unohtamatta. Sanoma koskee myös viestintätutkimusta, kuten Päivikki Suojanen onkin jo monissa tutkimuksissaan todennut muun muassa vertaillen uskonollisia saarnoja ja poliittisia "saarnoja".

Yhdeksäs aloitus. *Merkkien maailma* kertoo muustakin kuin tunnetuimmasta, noteeratuimmasta Lotmanista. Kirjallisuudentutkijalle Lotman on jo kohtalaisen aikaa ollut "must", samalla kun filmihullut tai teatteri- viisaat (mutta kylläkin teatterin semiotiikasta 1989 väitellyt Kari Salosaari) eivät välttämättä ole Lotmaniin tukeutuneet. Filmihulluus ja teatteri- viisaus sekä se että Lotman tunnistaa myös retoriikan nousun tuo häntä eturiviin ei vain semiotiikassa vaan ihmistieteissä yleensä ja erityisesti kulttuurin tutkimuksessa. Poliitiikan tutkijakin hykertelee käsiään; onhan meilläkin jo vuoden 1989 lopulla ilmestynyt Hilikka Summan kiintoisa väitöskirja poliitiikan ja hallinnon retoriikasta. Elämme "renessanssia", joka kirjoittaa nykytutkimuksen ulkoasuun uudelleen Lotmaninkin useissa kohdin analysoimia Nikolai Gogolin hupaisanvakavia tekstejä byrokraateista ja byrokraatiasta. "Saanko vai enkö saa", pohti tuskaisena Gogolin kenraali, mutta kunniamerkin lopulta tultua kertoja, kenraalin koira, on pettynyt: esine ei haise miltään ja nuolaistunakin osoittautuu vain hieman suolaiseksi ...

Viimeinen aloitus: lopetus. Lotmanin relevanssi viestinnän, poliitiikan, poliittisen viestinnän ja viestintäpolitiikan tutkimukselle on ilmeinen. Ovathan "todellisen toimijan" (politiikan tekijän, poliittista viestintää harjoittavan), "fiktivisen toimijan" (esim. Jörn Donnerin Kekkosromaanin päähenkilön), toiminnasta raportoivan realistisen kertojan (esim. poliittisen journalistin) ja toimintaa ja realistista kertomista tutkivan tieteenharjoittajan (esim. poliitiikan tai poliittisen viestinnän tutkijan tai viestinnän yleistutkijan) väliset roolijaot monimutkaiset ja vaihtuvat. Kiintoisia ilmiöitä löytyy riittämiin. Valtio-opin professorit ovat toimineet puoluejohtajina, johtavina journalisteina tai journalistien johtajina. Johtavat poliitikot tohtoroituvat poliitikkaa ja ennen pitkää kai myös poliittista viestintää koskevilla väitöskirjoilla. Toimittajat tai toimittajina toimineet väittelevät aiheinaan poliitikkaa tai poliittista viestintää. Journalisteja päätyy poliitikoiksi, jotka kenties säilyttävät tai kehittävät journalistisen tai kirjallisen harrastuksen. Mitä tästä kaikesta muuta versoaa kuin uutta astrologiaa, uut-

ta mytologiaa ja samalla uusia aineksia ideologiselle kiltille, joka pönkittää yhteiskuntaa pitäen sitä pystyssä ja kasassa. Tätä kittiä kriittisen tutkijan tulee parhaansa mukaan murentaa, eikä arvossana Lotmanillekaan tästä ole mitenkään matala.

Perti Ahonen

Haaveiliko Raymond Williams yhteisöradiosta?

LEWIS, Peter M. & BOOTH, Jerry. *The Invisible Medium. Public, Commercial and Community Radio*. MacMillan, London 1989. 245 s.

Onko olemassa kolmatta tietä valtiollisen ja kaupallisen yleisradiolaitoksen välissä? On, vastaavat Peter M. Lewis Lontoon yliopistosta ja Jerry Booth Humberside Collegesta. Molemmat sanovat, että tämä on mahdollista nimenomaan radiossa. Tällaisesta radiosta he käyttävät nimitystä *community radio* – yhteisöradio (kielitoimiston suosittelu suomenos). Kirjoittajat ovat tunnettuja brittiläisiä radiotoimittajia ja -tutkijoita, jotka ovat vuosikymmenien ajan taistelleet maassaan saadakseen toimilupia yhteisöradioasemille. Vuodesta 1990 on tulossa näiden radioiden läpimurtovuosi Britanniassa. Thatcherin hallitus yritti 12 vuoden ajan estää yhteisöradioasemien perustamisen BBC:n ja kaupallisen IBA:n rinnalle, mutta nyt toimilupia on alettu myöntää.

Kirjoittajien lähtökohta on Raymond Williamsin teoreettinen ajattelu, joka oli hyvin kriittinen sekä valtiollista paternalismia että kaupallista voitontavoittelua kohtaan (vrt. Koivisto, Juha: Raymond Williamsin perintöä. *Tiedotustutkimus* 4/1989, s. 32-32). Muita nimiä, jotka vilahtelevat Lewisin ja Boothin teoksessa ovat Stuart Hall, Bertold Brecht, Jürgen Habermas, Armand Mattelart, Graham Murdock, Umberto Eco ja Michael Foucault. Monet näistä osoittautuvat kirjassa yhteisöradioaateen innokkaiksi kannattajiksi omista maissaan – seikka mitä Suomessa ei juuri tiedetä tutkijapiireissäkään.

Teoksen alku on suunnattu ennen kaikkea BBC:tä vastaan. Tätä maailman tunnetuinta radiolaitosta kirjoittajat arvostelevat paternalistisesta ja halveksivasta

suhtautumisesta kansaan, jopa suoranaisesti valehdistusta. Yksi valhe, jolla vuosia puolusteltiin BBC:n (ja myös Ylen!) monopolia, oli väittämä taajuuspulasta. Tämän vuoksi kaikki kanavat oli luovutettava valtion yksinoikeudeksi. Kuitenkin nykyaikainen ULA-tekniikka on jo vuosikymmenien ajan tehnyt mahdolliseksi pienten paikallisradioiden perustamisen. Suomeen voidaan tämän tekniikan turvin perustaa yli 500 paikallisradioasemaa; Britanniaan suunnilleen vastaava määrä. Toisen keskeinen kritiikin kohde on BBC:n 50- ja 60-luvun ohjelmapolitiikka, joka perustui ankaraan paternalismiin ja tyhjänä pidetyn kansan kasvattamiseen. BBC kieltäytyi soittamasta ohjelmissaan rock-musiikkia, mikä seurauksena kaupalliset voimat onnistuivat kaappamaan rock-musiikin ja siihen sisältyvän potentiaalisen edistysellisyden voitontavoittelunsa välineeksi. Seuraukset ovat nähtävissä niin Britanniassa kuin Suomessa: kaupallisten radioiden menestys perustuu juuri runsaaseen rock-musiikin tarjontaan. Valtiolliset radiot perustavat omia rock-kanaviaan vasta jälkijunassa, kun aloite on jo huisunut kaupallisille yrittäjille (BBC Radio 1, Ylen 2-verkko jne.).

Kirjan toisessa osassa arvostellaan amerikkalaista kaupallista radiota. Voitontavoittelun nimissä tämä radio keskittyy lähes yksinomaan viihteen tuotantoon laiminlyöden kriittisen tai kuuntelijoiden etuja ja tarpeita vastaavan ohjelmatuotannon. Euroopassa kaupalliset voimat käyttivät lisäksi paikallisuuden käsitettä perustellessaan aikoinaan tuloaan radioaalloille. Kuitenkin juuri paikallinen tiedonvälitys on viihteen kustannuksella laiminlyöty uusissa kaupallisissa "paikallisradioissa". Kirjoittajat viittaavat Lontoossa toimineeseen työryhmään (Local Radio Workshop), joka tutki kaupungin paikallisradioita 80-luvun taitteessa. Ryhmä joutui toteamaan, että maan suurimman "paikallisradion" Capital Radion ohjelmista oli vaikea löytää mitään mikä olisi täyttänyt paikallisuuden kriteerejä – aseman ohjelmista kun oli 90 % pop-musiikkia ja mainoksia. (Local Radio Workshop: *Nothing Local About It*. London 1983: Comedia Press)

Teoksen loppuosa on omistettu kolmannen tien, yhteisöradion historialle ja tämän vaihtoehdon esittelylle. Historiallisia malleja on haettu lähinnä Yhdysvalloista, Kanadasta ja Australiasta, mutta myös eräät kehitysmaat ovat esillä. Pohjoismaita tosin ei juuri käsitellä; niin kauas periferiaan ei brittien tietämys sentään ulotu!

Maailman vanhin yhteisöradio, Pacifica Radio perustettiin Kaliforniassa vuonna 1949. Perustajina oli joukko ydinsodan vastustajia – siitä radion nimi. Pacifica Radio vietti viime vuonna 40-vuotisjuhliiaan. Tätä nykyä Pacificaan kuuluu viisi suurta radioasemaa eri puolilla